

Vnitřní periferie v Česku: Multidimenzionalita sociálního vyloučení ve venkovských oblastech*

JOSEF BERNARD, MARTIN ŠIMON**
Sociologický ústav AV ČR, v.v.i, Praha

Inner Peripheries in the Czech Republic: The Multidimensional Nature of Social Exclusion in Rural Areas

Abstract: The spatial concentration of social disadvantage in rural areas not only poses a risk to social cohesion but also represents a challenge for public policy. This article draws on a multidimensional concept of disadvantage to study spatial aspects of disadvantage in Czech rural areas. Current studies aimed at identifying ‘inner peripheries’ as areas with an increased risk of social exclusion fail to distinguish between different forms of disadvantage. Their methodological approach blends regions struggling with various problems into one category. Contesting the one-dimensionality of peripheries, this article presents an alternative approach that allows the delimitation of multiple types of peripheral areas based on four separate dimensions of disadvantage. It is possible then to distinguish: peripheries characterised by low qualifications, lower living standards, and the absence of a middle class; peripheries with an increased risk of social exclusion; peripheries with poor accessibility; and peripheries facing demographic challenges. Differences in the spatial patterns of the four types of peripheries indicate that different socio-spatial processes contribute to the emergence of different types of peripheries and this calls for varied public policy tools and measures.

Keywords: peripheries, disadvantage, area deprivation, public policy, rural areas, social exclusion, Czech Republic

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2017, Vol. 53, No. 1: 3–28
<https://doi.org/10.13060/00380288.2017.53.1.299>

* Článek vznikl s podporou projektu GAČR 15-10602S „Socio-prostorové znevýhodnění obyvatel periferních venkovských oblastí“.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Mgr. Josef Bernard, Ph.D., Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: josef.bernard@soc.cas.cz.

Úvod

V obecné rovině patří studium sociálních nerovností k základním sociologickým tématům. Dílčí pozornost věnuje sociologie rovněž prostorovému průřezu sociálních nerovností. V současné době je studium prostorových aspektů nerovností převážně doménou vnitroměstských analýz segregovaných čtvrtí a sociálně deprivovaných ghett nebo rozvojových studií v mimoevropském prostředí [Bowles et al. 2006; Murie, Musterd 2004]. V mnoha zemích ale úroveň venkovské chudoby překračuje míru chudoby ve městech [Fisher 2005; Shucksmith et al. 2009; Slack 2010; Spoor 2013] a navíc se ukazuje, že se obyvatelé venkova často potýkají s jinými formami znevýhodnění než obyvatelé měst [Commins 2004]. Studium prostorových aspektů sociálních nerovností proto může přinést důležité poznatky i při analýzách venkovského prostředí.

I v Česku dochází nejen ve městském, ale i ve venkovském území ke kumulaci různých forem sociálního znevýhodnění, jak ukazují akademické výzkumy [Musil, Müller 2008a] nebo mapování sociálního vyloučení pro účely veřejné správy [Čada et al. 2015]. Mezi studii propojujícími sociální a územní dimenzi znevýhodnění na území Česka vyniká z hlediska ohlasů zejména článek Jiřího Musila a Jana Müllera [2008a], jehož autoři nazývají oblasti s kumulací různých forem sociálního znevýhodnění *vnitřními periferiemi*.

V tomto článku argumentujeme, že postup Musila a Müllera [2008a] sice umožnil identifikovat některá problémová území a zacílit pozornost na jejich studium, nicméně jejich pojetí periferií podle našeho názoru trpí dvěma podstatnými nedostatky. Zaprvé, předpokládá existenci jednoho typu periferního území vyznačujícího se nedostatkem pracovních příležitostí, komplikovanou demografickou situací a nevyhovujícím bytovým fondem. Takový předpoklad je podle našeho názoru příliš zjednodušující, protože málo zohledňuje existující práce věnované prostorovým koncentracím různých forem znevýhodnění a deprivace a teorie periferizace území [Lang et al. 2015, Midgley, Hodge, Monk 1993]. Zadruhé, jednorozměrnost vymezení periferií může vést k velké vnitřní heterogenitě vymezeného území a tím i nutně k suboptimálnímu nastavení veřejných politik zaměřených na zmírňování sociálních důsledků perifernosti. V kontrastu s tím v článku představujeme alternativní pojetí periferií, které předpokládá existenci několika typů periferních oblastí, které se od sebe odlišují formou převládajícího sociálního znevýhodnění. Cílem článku je aplikace tohoto vícerozměrného pojetí periferií na současnou Českou republiku a vymezení několika typů periferního území podle převládajícího typu znevýhodnění. Na tomto základě je pak vedena diskuse o periferizačních procesech, které ovlivňují současnou podobu periferií a jejich genezi.

V textu nejprve stručně shrneme vybrané přístupy ke konceptualizaci periferního území a prostorového sociálního znevýhodnění a vybrané výzkumy periferií, potažmo periferizace v Česku. Poté představíme vlastní přístup k vymezení periferií, který je založen na odvození čtyř samostatných dimenzí zne-

výhodnění. Tři dimenze jsou založeny na analýze socioekonomických dat a čtvrtá dimenze je založena na analýze prostorové dostupnosti. Následně popíšeme charakteristiky jednotlivých typů periferních území a budeme diskutovat jejich obecné a specifické znaky. Uvedená analýza problematizuje jednorozměrnost definování vnitřních periferií na základě zjištění, že různé formy koncentrovaného znevýhodnění a sociálních problémů se v prostoru překrývají jen slabě. Zároveň toto zjištění přináší argumenty pro podrobnější typologizaci periferních území pro účely veřejných politik.

Polarizace, restrukturalizace a deprivace – tři přístupy ke studiu periferního území

Polarizační teorie

Diskuse o periferiích a jejich vznikaní nebo zanikání vždy souvisí s existencí prostorových nerovností a s jejich dynamikou. Základní teoretické východisko pro úvahy o periferiích a jejich empirické analýzy zpravidla tvoří geografické polarizační teorie. Ty předpokládají existenci celé řady ekonomických, ale i mimoekonomických mechanismů, na jejichž základě dochází k rostoucí ekonomické nerovnováze mezi jádrovými oblastmi s vysokou ekonomickou výkonností na jedné straně a periferním územím potýkajícím se s ekonomickými problémy na druhé straně. Myrdalova [1957] teorie kumulativních příčin předpokládá existenci ekonomických, demografických i institucionálních faktorů, které působí zpravidla dostředivým způsobem ve prospěch center na úkor periferií (vyšší nabídka práce i kupní síla v centrech, s tím související migrace do center a zároveň vyšší relativní daňové zatížení periferií). Podobně Friedmann [1973] předpokládá vzájemně související ekonomické i neekonomické kumulativní efekty způsobující odsávání zdrojů z periferií a nárůst regionálních nerovností v jejich neprospěch a naopak nárůst ekonomické výkonnosti a inovační kapacity center. Při vysvětlování situace v periferiích optikou těchto teorií hraje zásadní roli situace na regionálních trzích práce, které jsou chápány buď jako nedostatečně integrované do existujícího ekonomického systému [Bernt et al. 2010], nebo jako neautonomní, nacházející se v situaci, kdy jsou z nich dlouhodobě odčerpávány lidské i ekonomické zdroje [Beetz 2008].

Kumulativní efekty popisované polarizačními teoriemi byly použity rovněž k vysvětlování sociálně-ekonomických nerovností v Česku a k vysvětlování existence českých periferních území. Musil a Müller přisuzují důležitou roli kumulativní kauzalitě mezi snižující se hustotou zalidnění, občanskou vybaveností a infrastrukturou a nabídkou pracovních příležitostí [Musil, Müller 2008a: 345]. Podobně Ouředníček, Špačková a Feřtřová vysvětlují periferizaci jako existenci vzájemně se ovlivňujících problémů, které zahrnují vyliďňování, stárnutí obyvatelstva a snižující se ekonomickou, sociální a kulturní aktivitu v území [Ouředníček, Špačková, Feřtřová 2011: 795].

Polarizační teorie v podstatě vycházejí z dichotomické koncepce prostoru, který se dělí na ekonomicky prosperující jádra na jedné straně a zaostávající periferní území na straně druhé [Havlíček, Chromý 2001]. Periferie jsou v tomto pojetí často spojovány s venkovským územím se špatnou dostupností do metropolitních areálů [Gløersen et al. 2012]. Naproti tomu venkov v blízkosti metropolitních areálů těží ekonomicky i demograficky z blízkosti rozvojových jader. Dichotomický přístup ke studiu prostoru byl často kritizován jako příliš zjednodušující [Lang et al. 2015]. Při bližším pohledu je totiž patrné, že jádra, ale ani periferie netvoří homogenní území a vznikání i zanikání periferií je komplikovaným multidimenzionálním procesem, v němž kromě faktorů ekonomické povahy hrají důležitou roli i sociokulturní aspekty, diskurzivní praktiky a různé formální i neformální instituce. Řada mimoekonomických faktorů, které ovlivňují situaci v periferním území, byla studována i v českém prostředí [Novotná 2005], a to zejména faktory kulturní povahy [Chromý, Skála 2010] a sociální kapitál [Majerová, Kostelecký, Sýkora 2011; Pileček, Chromý, Jančák 2013]. Výsledky výzkumů sociokulturních faktorů periferizace ukazují, že různá periferní území se od sebe mohou odlišovat z hlediska míry aktivity obyvatel a potenciálu pro endogenní rozvoj. Odlišnosti v míře sociálního kapitálu mezi periferiemi dosídlenými po druhé světové válce a územím bez tohoto vlivu ukazují například Pileček, Chromý a Jančák [2013] nebo Šimon [2015].

Teorie venkovské restrukturalizace

Odlišnou perspektivu na rozvojovou dynamiku venkovského prostoru nabízí teorie venkovské restrukturalizace [Marsden, Lowe, Whatmore 1990]. Teorie formulovaná na konci 20. století v britském prostředí předpokládá výraznou přeměnu venkovského prostoru během posledních dekád 20. století v souvislosti s řadou celospolečenských, ale i lokálních procesů. Teorie venkovské restrukturalizace vychází z pojetí prostoru jako výsledku střetávání různých sociálních aktérů a všímá si měnících se mocenských konstelací, které prostor proměňují [Hoggart, Paniagua 2001; Woods 2005]. Ukazuje, že na konci 20. století se v důsledku globalizace, postindustrializace, ústupu vlivu produktivistického zemědělství a naopak přílivu střední třídy na venkov podstatně proměňují mocenské konstelace, které venkov formují. Zároveň se venkovský prostor rozrůžňuje podle toho, jaké podmínky pro konstelaci mocenských sil jednotlivé lokality nabízejí. Známa Marsdenova klasifikace [Marsden et al. 1993] člení restrukturalizovaný venkov na několik typů podle toho, do jaké míry je ekonomicky závislý na vnější podpoře, jak jsou v něm artikulovány zájmy zemědělců a jak jsou v něm prosazovány zájmy nově přicházející střední třídy. Teorie restrukturalizace venkova tedy popisuje venkov jako prostor, který se v důsledku působení různých ekonomických a kulturních procesů diverzifikuje. Tuto diverzifikaci přitom nelze popsat jednoduše jako prostorovou polarizaci. V procesu restrukturalizace sice některé oblasti výrazně bohatnou, zatímco jiné ekonomicky stagnují nebo chudnou. To je

ale jen část celého obrazu, protože ekonomická stagnace, ale i rozvoj mohou být v různých lokalitách založeny na velmi odlišných procesech, souvisejících s vývojem trhu práce v jednotlivých ekonomických sektorech, kulturními preferencemi obyvatel, vnitřními zdroji jednotlivých lokalit a regulačními mechanismy ovlivňujícími možnosti využití území, intenzitu výstavby a cenu nemovitostí. Základním výsledkem restrukturalizace je tudíž především ekonomická i kulturní diferenciací jednotlivých venkovských lokalit [Marsden et al. 1993: 13]. Obecně vzato lze periferizaci vysvětlit optikou teorie venkovské restrukturalizace jako situaci lokalit, které ztrácejí svou ekonomickou základnu, aniž by tato byla nahrazována alternativními ekonomickými aktivitami. V českém prostředí využil teorii venkovské restrukturalizace důsledně Hruška [2013] k popisu jednotlivých procesů působících na venkovské lokality Moravskoslezského kraje a k vytvoření typologie venkova vycházející z těchto procesů. I Hruškova typologie překračuje polarizační pojetí diferenciací venkova a rozlišuje několik typů migračně atraktivních a prosperujících lokalit na jedné straně a naopak populačně ztrátových a ekonomicky slabých lokalit na straně druhé.

Teorie deprivace

Dichotomické členění prostoru se jeví problematické i v alternativním pojetí periferních území, které chápe periferie jako lokality s vysokou koncentrací sociálního znevýhodnění, resp. sociálního vyloučení [Kühn 2015]. Perspektiva „koncentrovaného znevýhodnění“, využitá explicitně i v české analýze vnitřních periferií [Musil, Müller 2008a], přitom není zcela oddělena od pojetí periferií jako nejslabší části ekonomicky polarizovaného území. Jejich styčné body vycházejí z předpokladu, že ekonomická izolace a závislost lokality má výrazný vliv na životní podmínky jejich obyvatel, na problematizaci jejich postavení na trhu práce, na nárůst chudoby a sociálního vyloučení a na snižování kvality života [Cotter 2002].

Klasické přístupy k měření intenzity sociálního znevýhodnění v určitém území pracují s jednorozměrným konceptem deprivace. Ta je chápána jako kumulace různých forem znevýhodnění u osob žijících v území. Míru deprivace měří zpravidla pomocí jednoho indexu deprivace [viz např. Kearns et al. 2000; Townsend 1987]. Tento metodologický postup je založen na předpokladu, že výskyt různých forem sociálního znevýhodnění spolu úzce prostorově souvisí a deprivaci tak lze měřit jako jednorozměrný koncept. Klasické operacionalizace prostorové deprivace byly vyvinuty v britském prostředí. K nejčastěji používaným indikátorům patří podíl domácností vlastnících automobil, kvalita bydlení, nezaměstnanost, účast dětí na vzdělávacím systému apod.¹ Oproti tomu některé novější postupy [Hodge et al. 2000; Martin et al. 2000; Midgley, Hodge, Monk

¹ Pro přehled jednotlivých indikátorů v často používaných indexech deprivace viz Martin et al. [2000], Noble et al. [2006].

2003; Noble, Wright 2000] zdůrazňují, že deprivace je vícerozměrný konstrukt zahrnující různé typy sociálního znevýhodnění, které spolu v prostoru nemusí nutně korelovat a které vytvářejí různé prostorové vzorce. Zmíněné studie upozorňují mimo jiné na odlišné projevy znevýhodnění v městském a venkovském prostředí. Vytvářejí proto několik samostatných indexů deprivace. Ty sice lze propojit do celkového deprivativního indexu, ale prostorová specifika jednotlivých dimenzí se přitom vytrácejí. Midgley, Hodge, Monk [2003] např. ve svém výzkumu konstruují samostatné míry deprivace pro následující dimenze: přístup k zaměstnání, kvalita zaměstnání, nízký příjem, dostupnost bydlení, kvalita bydlení, přístup ke službám apod. Ukazují, že ve Velké Británii spolu jednotlivé dimenze deprivace korelují, nicméně jejich vzájemné prostorové souvislosti jsou příliš slabé na to, aby bylo možno říci, že vytvářejí společný prostorový vzorec. Nejsilnější koreluje přístup k zaměstnání s dostupností bydlení a kvalitou bydlení, což je vzorec typický pro města. Slabší souvislost existuje i mezi kvalitou zaměstnání a nízkými příjmy, které jsou běžnější ve venkovských lokalitách [Midgley, Hodge, Monk 2003: 1438]. Jednotlivé typy periferního území lze v tomto pojetí chápat jako lokality s koncentrací různých druhů znevýhodnění z hlediska přístupu na trh práce, vzdělání, dostupnosti služeb, kvality bydlení a podobně. Různé aspekty znevýhodnění se mohou v různých typech periferií projevat různě silně.

Mezi teoretickými diskuzemi o prostorové polarizaci, venkovské restrukturalizaci a prostorové koncentraci deprivace existuje jen málo přímých vazeb [např. Bernt, Colini 2013; Commins 2004; Musil, Müller 2008a]. Jednotlivé teoretické přístupy se odlišují v tematických důzazech. V případě diskuse o polarizaci a o restrukturalizaci je kladen důraz zejména na problematiku faktorů, které vedou ke vzniku, přetrvávání či zanikání periferních regionů. Zdůrazňují přitom kromě ekonomických problémů regionů a s tím souvisejících sociálních aspektů rovněž demografický vývoj, zejména selektivní migraci a s ní spojené stárnutí populace a výsledný pokles funkcí regionu – selektivní recentralizace střediskových funkcí, tedy vývoj popsateľný celkově jako „regional shrinkage“ [Šimon, Mikešová 2014]. Naopak analýzy sociální deprivace a znevýhodnění jsou jasně zaměřeny na problematiku různých aspektů sociálního vyloučení a prostorových nerovností, zatímco demografické a rozvojové aspekty regionu/lokality nezdůrazňují. Tyto rozdíly by podle našeho názoru neměly zakrývat elementární slučitelnost obou přístupů a rovněž jejich metodologickou podobnost.

Periferie a jejich výzkum v Česku

Analýzy periferií a periferizačních procesů jsou v současné době dosti rozšířené v regionech střední a východní Evropy. V důsledku socioekonomické transformace posledních 25 let v nich byly nastartovány polarizační procesy projevující se rostoucí mírou sociální nerovnosti a zároveň rostoucí kontrastností jednotlivých regionů, která v řadě případů vedla ke vzniku prostorově koncentrovaných forem sociálního znevýhodnění [Gorzalak 1996; Jász 2010; Péntes 2013; Sokol

2001]. I česká odborná literatura věnovala analýzám periferních území v minulých letech vysokou pozornost. Řada prací byla věnována prostorovému vymezení a popisu periferních území a analýze sídelních, historických a dalších faktorů ovlivňujících situaci v periferiích [Marada 2001; Musil, Müller 2008a; Novák, Netrdová 2011; Pileček 2005]. Specifická pozornost byla věnována souvislostem mezi dopravní dostupností a rozvojovými charakteristikami území [Kubeš, Kraft 2011; Marada, Hudeček 2006; Pospěch, Spěšná, Delín 2015], přičemž závěry studií opakovaně prokázaly existenci problematických sociálně-ekonomických charakteristik venkovských lokalit se ztíženou dopravní situací a komplikovanou dostupností.

Sledování dynamiky teritoriálního rozvoje umožnilo identifikovat dva důležité procesy ovlivňující koncentraci sociálního znevýhodnění v různých českých regionech a jejich zaostávání. První z nich byl popsán jako důsledek dlouhodobých změn v geografické organizaci společnosti, které vedou ke koncentraci střediskových funkcí, k selekci středisek a tím pádem i k poklesu významu sídel a regionů, které tyto funkce ztrácejí [Hampl, Marada 2015]. Jedním z důsledků tohoto procesu je dlouhodobá ekonomická stagnace a vyvylidňování obtížně dostupného venkovského prostoru [Musil, Müller 2008b; Ouředníček, Špačková, Feřtrová 2011]. Druhým procesem je ekonomická restrukturalizace po pádu komunismu související s postindustrializací a liberalizací tržního prostředí. Restrukturalizace zasáhla nejtvrději regiony s nevýhodnou ekonomickou specializací, a to jednak regiony zaměřené tradičně na těžký průmysl a dále regiony se silnou zemědělskou specializací [Hampl 2007; Hruška 2013].

Různorodost periferizačních procesů a různorodost vnitřních rozvojových potenciálů území mohou zapříčinit vznik různých typově odlišných periferních území. Explicitně tematizuje odlišnosti různých typů periferií např. Pileček, Chromý a Jančák [2013], a to na základě odlišné míry sociálního kapitálu v kontinuálně osídlených a doosídlovaných periferiích. Nižší míru sociálního kapitálu v dosídlených periferiích autoři interpretují jako horší schopnost dosídlených lokálních komunit se vnitřně aktivizovat a využít své vnitřní rozvojové zdroje. Odlišnost dosídlených/nedosídlených periferií se částečně překrývá s dělením periferií na vnitřní a vnější. V pohraničí ležící vnější periferie jsou na rozdíl od tzv. vnitřních periferií vystaveny pozitivním i negativním hraničním efektům [Hampl 2000; Jeřábek et al. 2004]. Existenci různých typů venkovského prostoru potýkajícího se s koncentrací sociálního znevýhodnění a ekonomické stagnace postulují rovněž Perlín, Kučerová, Kučera [2010] ve své explorativní typologii venkova.

Nejčastěji citovaným článkem, který se věnuje vymezení periferních území v Česku, je již zmíněná práce Musila a Müllera z roku 2008, která ovšem popisuje jen jeden typ periferií. Periferní území definuje jako území se specifickými sociálními znaky, které naznačují zvýšené koncentrace sociálního znevýhodnění. Vymezení periferií je v práci založeno na použití poměrně širokého souboru indikátorů, které mají umožnit nalézt území, kde: „žijí lidé, kteří jsou vyřazeni z hlavního proudu vývoje společnosti – jsou na jeho okraji“ [Musil, Müller 2008a: 326].

Konkrétně se jedná o indikátory demografické struktury populace, sociální struktury, lokálního trhu práce, stavu bytového fondu a vybavenosti domácností. Pro analýzu jsou využity velmi malé územní jednotky (tzv. „generelové jednotky“, vymezené jako obce nebo jejich shluky a reprezentující mikroregionalizaci území) s odůvodněním, že práce s většími prostorovými jednotkami zakrývá jejich značnou vnitřní heterogenitu. Z celého souboru indikátorů je pak abstrahována jedna dimenze perifernosti tak, že jako periferní území jsou označeny lokality, kde velký počet indikátorů dosahuje nepříznivých hodnot.

Velmi podobný způsob vymezení periferních (problémových) oblastí volí i o něco novější studie Nováka a Netrdové [2011]. Studie využívá částečně odlišné indikátory a metody, hledá prostorové shluky lokalit s příznivými a s nepříznivými hodnotami indikátorů. Následně vytváří ze všech indikátorů jednu dimenzi perifernosti pomocí bodovací metody, kdy příslušnost obce k příznivému shluku je bodována pozitivně a příslušnost obce k nepříznivému shluku je bodována negativně. Obě diskutované studie nalézají periferní / problémová území částečně na odlišných místech, což vyplývá z odlišností použitých indikátorů, metod a nakonec i z určitého časového odstupu. Výsledky obou studií se nicméně shodují v tom, že převážná část vymezených periferních / problémových území se nalézá kolem hranic jednotlivých krajů, a proto je možné o nich hovořit s určitým zjednodušením jako o periferii krajských center.

Oba dva výše zmíněné příspěvky k vymezení periferních/problémových území mají metodologicky mnoho společných rysů s analýzami prostorové nerovnosti a deprivace zmíněnými v teoretické části: využívají data z malých prostorových jednotek (u Musila a Müllera explicitně proto, aby zvolené jednotky odpovídaly každodenně žitému prostoru bydlících osob, což je důležitá podmínka pro studium sociálního znevýhodnění); pracují s indikátory,² které mají z velké většiny souvislost s ekonomickou situací domácností a jejím materiálním zabezpečením; hledají území, kde dochází ke kumulaci nepříznivých charakteristik. V souvislosti s tím vystupuje také jejich základní slabina. Na rozdíl od zahraničních studií prostorového rozložení sociální deprivace a znevýhodnění empiricky neověřují, že použité indikátory navzájem souvisejí a tvoří jednu společnou dimenzi, kterou lze popsat jako míru perifernosti (problémovosti). Zároveň ale

² Volba konkrétních indikátorů měření a volby územní jednotky či úrovně, na které budou tyto indikátory použity, by měla být jasně specifikována ve vztahu k výzkumné otázce. U studie Musila a Müllera [2008a] je teoreticky nejspornější zařazení indikátorů týkajících se počtu a struktury lokálních pracovních příležitostí. Použité jednotky jsou totiž výrazně menší než regionální trhy práce a struktura jejich pracovních míst tak vypovídá spíše o pozici jednotlivých sídel uvnitř těchto trhů práce než o jejich problémovosti v rámci celé republiky. U studie Nováka a Netrdové [2011] lze za sporné považovat informace o obecních výdajích, které byly ve zkoumané době kvůli institucionálnímu nastavení výrazně závislé na populační velikosti obcí, a dále údaje o volebním chování, které má pravděpodobně indikovat funkčnost občanské společnosti. Automatické spojování volební účasti s pozitivními aspekty lokální komunity může být zavádějící [Bernard 2013].

ani explicitně nepostulují existenci různých dimenzí znevýhodnění a implicitně předpokládají prostorovou souvislost mezi ekonomickým znevýhodněním regionu a jeho negativními demografickými charakteristikami. Metodologicky sporný je i postup, v němž je periferní/problémové území lokalizováno tam, kde co nejvyšší počet indikátorů dosahuje nepříznivých hodnot. Je implicitně založen na přesvědčení, že nepříznivé hodnoty v určité oblasti lze vykompenzovat příznivými hodnotami v oblasti jiné. Teprve tam, kde podobná kompenzace možná není, protože většina indikátorů dosahuje nepříznivých hodnot, se jedná o území problémové. Tato úvaha je nesmírně polemická [Noble et al. 2006]. Není zřejmé, proč by např. negativní ekonomické jevy měly být kompenzovatelné pozitivním demografickým vývojem (mladší věková struktura) nebo proč by špatná dostupnost veřejnou dopravou měla být kompenzována vysokou volební účastí. Ve skutečnosti každý z indikátorů (resp. spíše určité skupiny navzájem věcně souvisejících indikátorů) ukazuje určitý typ znevýhodnění či problému, který lze jen obtížně kompenzovat jiným způsobem. Zvolená metoda vede k tomu, že k periferním/problémovým oblastem jsou řazena území, na nichž velké množství indikátorů dosahuje jen slabě negativních hodnot, a naopak jsou vyřazena území, kde určité indikátory dosahují velmi nepříznivých hodnot (např. nezaměstnanost), nicméně jiné indikátory dosahují pozitivních hodnot (např. věková struktura). Takových lokalit je v Česku značné množství. V neposlední řadě ani jeden z uvedených článků neuvažuje o rozdílných aspektech sociálního znevýhodnění ve venkovském a městském, respektive metropolitním a nemetropolitním prostoru.³ Povaha sociálního znevýhodnění ve městě a na venkově ale rovněž rozvojové impulsy a strategie pro městské a venkovské lokality se výrazně liší, takže je sporné, zda lze pomocí jedné sady indikátorů identifikovat periferní/problémová území pro oba typy prostoru.

Metodologie vymezení periferií

Základním cílem empirické části článku je vymezení periferních oblastí reprezentujících specifické regiony s kumulací různých forem sociálního znevýhodnění. Přístup, který jsme zvolili, je založen na následujících premisách: (1) Předpokládáme, že koncept znevýhodnění je vícerozměrný a že v souvislosti s tím v území existuje několik prostorových vzorců koncentrovaného znevýhodnění [podobně jako Midgley, Hodge, Monk 2003], resp. různých dimenzí perifernosti. (2) Vzhledem k rozdílnosti problematiky znevýhodnění v městském a venkovském prostředí [Commins 2004] se při jejich vymezení soustředíme pouze na venkovské prostředí. Při vymezení periferií jsme řešili následující metodolo-

³ Je příznačné, že Musil a Müller [2008a] nenalézají prakticky žádné periferní oblasti uvnitř metropolitních území. Jejich analýza tak pravděpodobně není citlivá na projevy prostorové koncentrace sociálního znevýhodnění uvnitř metropolitních areálů.

Tabulka 1. Soubor indikátorů

<p>Aspekty demografického vývoje (současný vývoj a dlouhodobé důsledky selektivní migrace vedoucí k vysokému věku a nízkým přírodním přírůstkům)</p>	<p>1. Průměrné roční přírůstky (ztráty) migrací osob ve věkové skupině 20–60 let (2001–2011, ČSÚ) 2. Podíl osob ve věku 65 a více let (2011, SLDB 2011) 3. Podíl osob ve věku méně než 15 let (2011, SLDB 2011) 4. Průměrné roční přírůstky přirozenou měnou (2001–2011, ČSÚ) 5. Podíl osob, které pobírají sociální dávku příspěvek na péči (2009, MPSV)¹</p>
<p>Aspekty teritoriálních trhů práce: dostupnost práce, kvalita pracovních příležitostí a související sociální problémy (chudoba, závislost na sociálních dávkách, vybavenost domácností)</p>	<p>6. Podíl nezaměstnaných z ekonomicky aktivních (2011, SLDB 2011) 7. Podíl osob zaměstnaných v zaměstnání vyžadujícím vysokou míru kvalifikace (ISCO kategorie 1 a 2 – manažeři a specialisté) ve věku 25–50 let (2011, SLDB 2011)² 8. Podíl ekonomicky aktivních se středním vzděláním s maturitou zaměstnaných v zaměstnání, kde maturita běžně není vyžadována (2011, SLDB 2011)³ 9. Podíl ekonomicky aktivních zaměstnaných v zemědělství (2011, SLDB 2011)⁴ 10. Počet domácností pobírajících příspěvek na bydlení vůči počtu osob (2011, MPSV)⁵ 11. Průměrný měsíční příjem ze závislé činnosti získaný z údajů osob, které samy podávaly daňové přiznání (2011, MF)⁶ 12. Podíl domácností vybavených přípojkou na internet (2011, SLDB 2011).</p>
<p>Vzdělání a problematické vzdělávací kariéry mladých lidí</p>	<p>13. Podíl osob ve věku 17–18 let, které nejsou žáky nebo studenty nějaké školy (2011, SLDB 2011)⁷ 14. Podíl osob se základním vzděláním ve věku 25–50 let (2011, SLDB 2011)⁸</p>

Poznámka: V závorce je uveden rok a zdroj dat. ČSÚ – Český statistický úřad, SLDB – Sčítání lidu, domů a bytů, MPSV – Ministerstvo práce a sociálních věcí.

¹ Příspěvek na péči je určen na úhradu sociálních služeb osob s omezenou soběstačností. Nejtypičtějším uživateli dávky jsou senioři se zhoršeným zdravotním stavem. Data jsou vztážena k roku 2009, protože v údajích z roku 2011 dodaných z MPSV jsou výrazné nepřesnosti.

² Kvalifikovanost zaměstnání koreluje s věkem, u nejstarších ročníků je výrazně vyšší výskyt osob s méně kvalifikovaným zaměstnáním, u nejmladších, kteří ještě studují, rovněž. Proto jsme analýzu omezili na osoby ve věkovém rozpětí 25–50 let, abychom eliminovali vliv věkové struktury populace na hodnoty indikátoru.

³ Jako překvalifikované osoby se středním vzděláním zakončeným maturitou jsme určili osoby s příslušným vzděláním, které pracují v zaměstnání kategorie ISCO 5–9, tedy jako poskytovatelé rutinních služeb, zemědělci, řemeslníci a dělníci. Podle dat SLDB 2011 je na těchto pozicích zaměstnáno cca 71 % osob bez maturity. Překvalifikovanost obecně

indikuje nedostatek pracovních příležitostí odpovídajících získanému vzdělání obyvatel.

⁴ Zaměstnanost v zemědělství řadíme k indikátorům perifernosti v souladu s prací Musila a Müllera [2008a]. Vysoký podíl zaměstnanců v zemědělství indikuje venkovské lokality, jejichž trhy práce neprošly po roce 1989 tak intenzivní restrukturalizací směrem k (po)industrializaci jako zbytek venkovského prostoru.

⁵ Příspěvek na bydlení je dávka státní sociální podpory, která přispívá na krytí nákladů na bydlení rodinám či jednotlivcům s nízkými příjmy na základě žádosti.

⁶ Z dat Ministerstva financí bylo možno pro každou obec získat roční částky jednotlivých základů daně z příjmů pro osoby, které samy podávaly daňové přiznání. Celkem v roce 2011 vykázalo příjmy ze závislé činnosti 1 039 068 osob, což odpovídá cca 28 % zaměstnanců (podle SLDB 2011). Pomocí celkové částky a počtu daňových přiznání v každé obci jsme vypočetli průměrný daňový základ a ten jsme převedli na průměrnou hrubou měsíční mzdu.

⁷ Jedná se v převážné většině o mládež, která ukončila vzdělávací dráhu v 16, resp. 17 letech, tedy bez maturity a často po absolvování dvouletého učebního oboru, resp. po skončení základní školní docházky.

⁸ Vzdělání rovněž koreluje s věkem, proto jsme analýzu omezili na osoby ve věkovém rozpětí 25–50 let, abychom eliminovali vliv věkové struktury populace na hodnoty indikátoru.

gické otázky týkající se volby prostorové jednotky zkoumání, volby vhodných indikátorů a tvorby souhrnných indexů včetně jejich promítnutí do prostoru.

Při volbě prostorové jednotky jsme využili již existující klasifikaci území Česka do 1424 subregionálních jednotek (generelů), konstruovaných pro účely článku Musila a Müllera [2008a] z dat k roku 2001, resp. 2006.⁴ To umožňuje přímé srovnání odlišných přístupů k vymezení periferních území a jejich výsledků. Generely představují spádové jednotky na mikroúrovni a tvoří přirozené územní celky, byť menší než regiony tvořené pracovní dojížděkou [Hampl, Marada 2015]. Výhoda využití generelových jednotek spočívá v tom, že generelové jednotky představují dostatečně malé jednotky na to, aby zachytily citlivě životní podmínky domácností v území, a zároveň nejsou vystaveny extrémnímu kolísání hodnot v důsledku malého počtu osob v jednotlivých obcích [Musil, Müller 2008a: 327].⁵ V našem výzkumu jsme se soustředili pouze na venkovské generely. Převážně městské generely, které jsme pracovním vymezením jako jednotky, jejichž největší obec má více než 10 tis. obyvatel, jsme z analýzy vyřadili.

Volba indikátorů je při analýzách prostorové diferenciaci zásadní. Indikátory jsme volili tak, aby jejich použití bylo odůvodnitelné ve vztahu k teoriím

⁴ Tímto autoři velmi děkují RNDr. Janu Müllerovi za poskytnutí prostorového vymezení použitých jednotek.

⁵ Vzhledem k tomu, že od roku 2007, kdy byla vymezena regionalizace generelových jednotek pro Musilův a Müllerův článek [2008a], nedošlo k žádné významnější reformě územních veřejných služeb ani k zásadním změnám v obslužných funkcích sídel, které tvoří hlavní aspekt této regionalizace, jsme převzali územní klasifikaci beze změn. Zásadní výhodou tohoto postupu je možnost komparace s výsledky práce Musila a Müllera [ibid.].

periferizace a zároveň se přibližovalo vymezení sociálního znevýhodnění v existujících indexech územní deprivace. Cílem bylo zachytit pomocí indikátorů ty vlastnosti území, které se týkají (1) aspektů demografického vývoje a které mohou zachytit odčerpávání lidského potenciálu z periferií, (2) trhu práce, resp. příležitostí, které lokální trhy práce nabízejí obyvatelům. Jde v první řadě o dostupnost práce (nezaměstnanost) a dále o kvalitu pracovních příležitostí. Obojí souvisí s kumulací sociálních problémů a rizikem chudoby a sociálního vyloučení. Dále jsme zahrnuli (3) indikátory týkající se vzdělání a problematické vzdělávací kariéry mladých lidí a (4) dostupnosti služeb. U většiny indikátorů jsme navíc usilovali o využití podobných dat, jaká byla použita v dřívějších studiích věnovaných periferiím v Česku. V některých případech jsme přistoupili k využití inovativních indikátorů (příjmy, překvalifikovanost), které přesněji zachycují zkoumané problémy.

Pro první tři oblasti jsme vybírali indikátory z dat z aktuálního sčítání lidu a z dalších administrativních zdrojů. Upřednostnili jsme data časově korespondující s rokem cenzu z důvodu vytvoření koherentní datové sady pro statistickou analýzu. U čtvrté dimenze jsme dostupnost indikovali na základě údajů o alokaci různých druhů služeb a příležitostí a dojezdové vzdálenosti (měřeno v jednotkách času) k nim z příslušného generelu.

V prvním kroku jsme zvolili soubor indikátorů, který je uveden v Tabulce 1. Za účelem konstrukce jednotlivých dimenzí jsme změřili souvislosti (korelace) mezi jednotlivými indikátory a provedli jsme jejich faktorovou analýzu. Počáteční předpoklad, že v datech budou existovat dva vnitřně korelující shluky indikátorů (demografická situace a ekonomická situace), se nepotvrdil. Ukázalo se, že struktura dat indikuje existenci tří shluků indikátorů místo dvou a že některé proměnné do této struktury nezapadají. Pro účely konstrukce jednotlivých dimenzí perifernosti bylo třeba tyto proměnné ze souboru indikátorů eliminovat tak, aby každý indikátor dobře koreloval s jedním shlukem proměnných a zároveň nekoreloval příliš silně s ostatními shluky. To se týkalo zejména indikátoru č. 4 – přírůstky migrací, a dále indikátoru č. 14 – vybavení domácností internetem. Zbýlých 12 indikátorů bylo možné pomocí faktorové analýzy smysluplně rozložit do tří faktorů (viz Tabulka 2).

Z jednotlivých shluků proměnných jsme následně vytvořili tři samostatné indexy, přičemž jsme využili obdobný postup výpočtu perifernosti jako Musil a Müller [2008a]. Za každou ze čtyř proměnných, které index tvoří, jsme připočetli jeden bod, pokud její hodnoty leží ve dvou nejméně příznivých kvintilech. Nakonec jsme periferní území (v příslušné dimenzi perifernosti) lokalizovali tam, kde index dosáhl hodnoty nejméně tři. Jinými slovy, alespoň tři ze čtyř proměnných musí v dané generelové jednotce dosahovat hodnoty ve dvou nepříznivých kvintilech. Každá proměnná tak zahrnuje do tvorby celkového indexu stejný počet územních jednotek (40 %). Tento postup jsme preferovali před využitím faktorových skóre jako indexů, protože faktorové skóre jsou uměle konstruovány tak, aby byly navzájem nezávislé. V případě různých dimenzí perifernosti před-

Tabulka 2. Faktorové skóry pro jednotlivé indikátory perifernosti

	faktor věku	faktor neza- městnanosti a vyloučení	faktor kvalifi- kace a životní úrovně
Podíl osob ve věku méně než 15 let	0,764	0,010	-0,238
Podíl osob ve věku 65 a více let	-0,839	-0,257	0,127
Podíl osob, které pobírají sociální dávku příspěvek na péči	-0,673	0,128	0,031
Průměrné roční přírůstky přirozenou měnou 2001–2011	0,880	0,030	-0,088
Podíl osob se základním vzděláním ve věku 25–50 let	0,023	0,843	0,104
Počet domácností pobírajících příspěvek na bydlení vůči počtu osob	-0,014	0,777	0,132
Podíl nezaměstnaných z ekonomicky aktivních	0,018	0,694	0,338
Podíl osob ve věku 17–18 let, které nejsou žáky nebo studenty	0,061	0,697	0,009
Podíl osob v zaměstnání vyžadujícím vysokou míru kvalifikace	0,154	-0,371	-0,789
Maturita – překvalifikace	-0,099	0,106	0,827
Průměrný měsíční příjem ze závislé činnosti	0,252	-0,289	-0,721
Podíl ekonomicky aktivních zaměstnaných v zemědělství	-0,056	-0,047	0,713

Poznámka: Rotace Varimax, zobrazeny faktory s Eigenvalue > 1.

Zdroj: vlastní výpočty z dat SLDB, demografické databáze, MPSV, MF.

poklad vzájemné nezávislosti samozřejmě nemusí platit. Naopak lze předpokládat, že jednotlivé dimenze budou navzájem korelované a budou se v prostoru částečně překrývat.

Při sledování dimenze dostupnosti služeb jsme postupovali odlišně, protože tuto dimenzi nelze vytvořit na základě podobných indikátorů. Z teoretického úhlu pohledu v sobě termín dostupnost skrývá tři odlišné aspekty. Zaprvé je to dopravní dostupnost (accessibility), tedy primárně časová a vzdálenostní míra, která sekundárně vyjadřuje cenu dopravy. Zadruhé je to věcná dosažitelnost (availability), tedy možnost získat službu jako takovou. Zatřetí je to cenová dostupnost (affordability), tedy ekonomická schopnost získat danou službu. Všechny tyto tři dostupnosti spolu do určité míry souvisí, ale v našem modelu měříme

Tabulka 3. Dílčí indikátory dostupnosti a jejich váha v souhrnném indexu

Typ služby	Typ indikátoru	Indikátory (centra dostupnosti)	Váha
Vzdělání	Gymnázia	Gymnázia	1
Zdravotnictví	Zdravotní služby	Lékárny	0,2
		Pediatrická péče	0,2
		Všeobecný lékař	0,2
		Nemocnice 1. stupně ¹	0,2
		Nemocnice 2. stupně ²	0,2
Pracovní příležitosti (PP)	PP a kvalifikované PP	Obce s 3 tis. PP 2011(2001) ³	0,17
		Obce s 1500 PP 2011(2001) ⁴	0,17
		Obce s 3 tis. PP 2011	0,17
		Obce s 1500 PP 2011	0,17
		Obce se 750 kvalifikovaných PP 20115	0,17
		Obce s 375 kvalifikovaných PP 2011	0,17
Obecné služby	Kategorie sídel	Sídla s 5 tis. obyvatel	0,33
		Sídla s 10 tis. obyvatel	0,33
		Sídla s 20 tis. obyvatel	0,33

Poznámka: Lokalizace gymnázií byla provedena na základě dat Národního ústavu pro vzdělávání, lokalizace zdravotnických služeb na základě dat Ústavu zdravotnických informací a statistiky ČR. Sídla podle počtu obyvatel a pracovních příležitostí byla vymezena na základě dat SLDB 2011.

¹ Nemocnice 1. stupně jsou definovány jako nemocnice s internou, chirurgií a pediatrií.

² Nemocnice 2. stupně jsou definovány jako nemocnice s internou a chirurgií.

³ Vzhledem k značné neúplnosti dat o dojížděcí do zaměstnání v cenze 2011, která snižuje přesnost výpočtu pracovních příležitostí, jsme polovinu vstupních dat o počtu pracovních příležitostí korigovali vážením pro jednotlivé skupiny zaměstnanců podle kvalifikace a místa bydliště. Detaily výpočtu jsou na vyžádání u autorů článku.

⁴ Ibid.

⁵ Kvalifikované pracovní příležitosti jsou definovány jako pracovní pozice vedoucích pracovníků a specialistů (ISCO kategorie 1 a 2).

pouze dopravní dostupnost; věcnou dosažitelnost a cenovou dostupnost měříme pouze nepřímo jakožto funkci transportních nákladů vyplývajících z dopravní dostupnosti. Vymezení dostupnostní periferie jsme vypočetli na základě kumulovaného indexu dílčích dostupností (měřených jako čas potřebný k překonání určené vzdálenosti), které reflektují dostupnost základních veřejných služeb pro obyvatele, pracovních příležitostí a sídelních středisek různé řádovostní úrovně. Pro tento účel byly spočteny dopravní dostupnosti automobilem z jádrových (největších) obcí všech generelů do vybraných obcí poskytujících určité typy slu-

žeb: vzdělání, lékařská péče, pracovní příležitosti; popřípadě vyjadřující pozici středisek v systému osídlení (viz Tabulka 3). Každý ze čtyř uvedených typů služeb byl operacionalizován do formy dílčích podtypů služeb, pro které byly stanoveny dílčí indikátory dostupnosti, mezi něž byly rozděleny váhy s celkovým součtem jedna, a to pro každou ze čtyř kategorií. Na základě uvedeného vážení jednotlivých dostupností byl vytvořen kumulovaný index dostupnosti. Časovou jednotkou měřené dostupnosti (z jádrových obcí všech generelů) pro všechny indikátory v Tabulce 3 byly vynásobeny příslušnou vahou v rámci čtyř typů indikátorů a poté sečteny do jedné hodnoty. Kumulovaný index dostupnosti de facto vyjadřuje celkový čas potřebný k dosažení všech uvedených center dostupnosti (Indikátory) z jádrové obce jednotlivých generelů. Jako periferní z hlediska dostupnosti byly vymezeny venkovské generely s hodnotami indexu v nejvyšším tercilu.

Charakteristiky periferního území

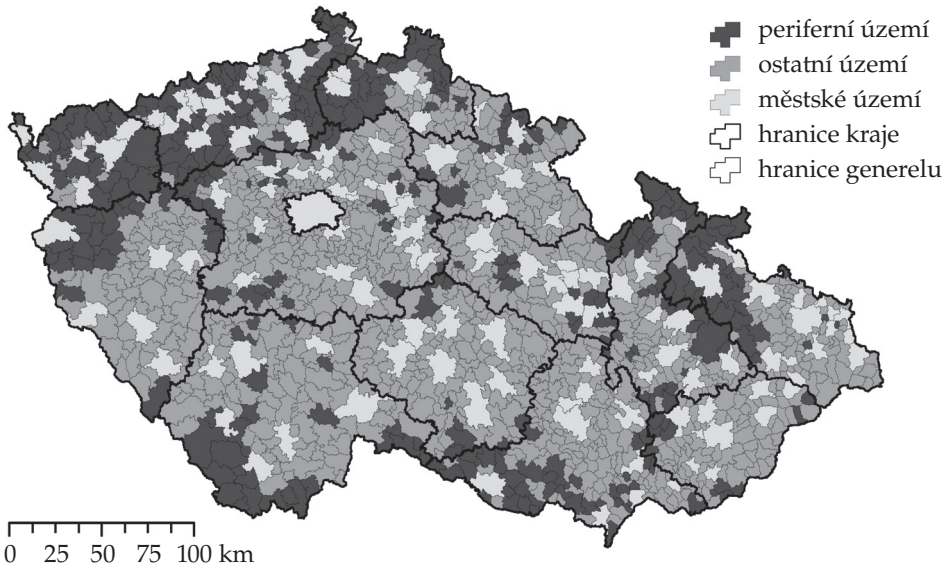
Při popisu charakteristik vymezených periferních území se nejprve zabýváme prostorovými souvislostmi jednotlivých dimenzí perifernosti, jejich polohou a dále základním popisem jejich sociálně-ekonomických a demografických charakteristik. Interpretaci těchto poznatků nakonec konfrontujeme s výsledky předchozích studií vymezujících periferie. Jednoznačně lze konstatovat, že jednotlivé typy periferií mají svébytné prostorové vzorce, nicméně dochází k podstatným územním překryvům mezi jednotlivými typy (Tabulka 4).

Z dat zřetelně vyplývá, že periferie, jejichž dominantním problémem je nízká kvalifikace a snížená životní úroveň (B), se silně překrývají s územím s pro-

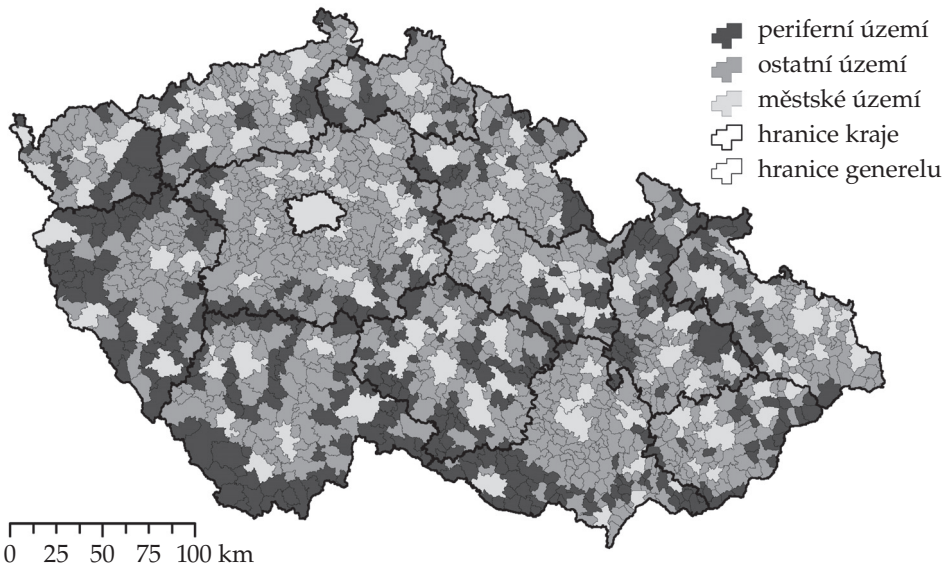
Tabulka 4. Prostorové překryvy jednotlivých typů periferií v Česku, 2011

Typ periferie	Celkem územních jednotek / v závorce počet obyvatel (tis.)	Územní překryv s jiným typem, v závorce překryv v počtu obyvatel (% překrývajících se jednotek, resp. obyvatel)			
		Nezaměstnanost a vyloučení (%)	Kvalifikace a životní úroveň (%)	Věk (%)	Dostupnost (%)
Nezaměstnanost a vyloučení (A)	350 (1057)		47 (32)	25 (22)	45 (32)
Kvalifikace a životní úroveň (B)	405 (853)	41 (40)		40 (38)	59 (54)
Věk (C)	377 (1128)	23 (20)	43 (29)		50 (35)
Dostupnost (D)	431 (981)	36 (34)	56 (47)	43 (41)	

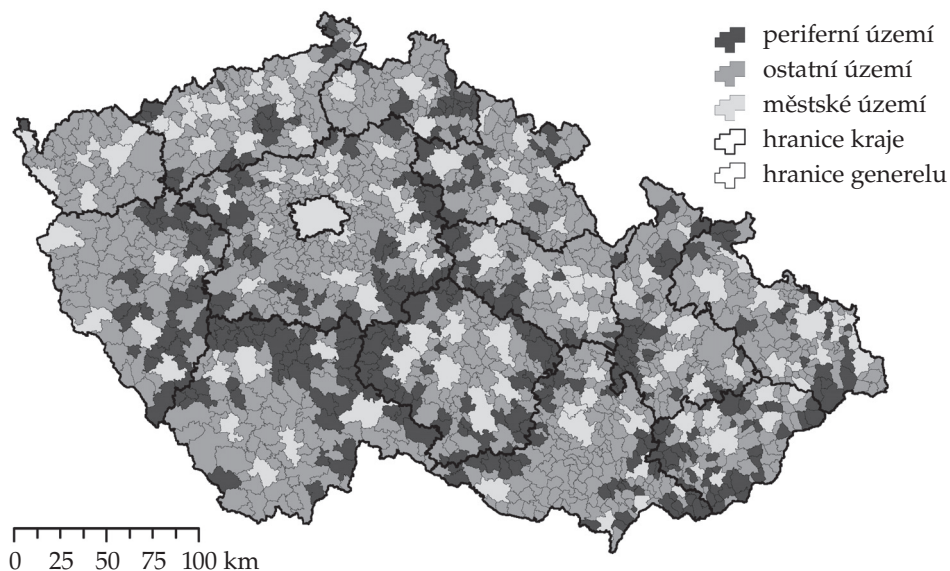
Mapa 1. Periferie typu nezaměstnanost a vyloučení (A)

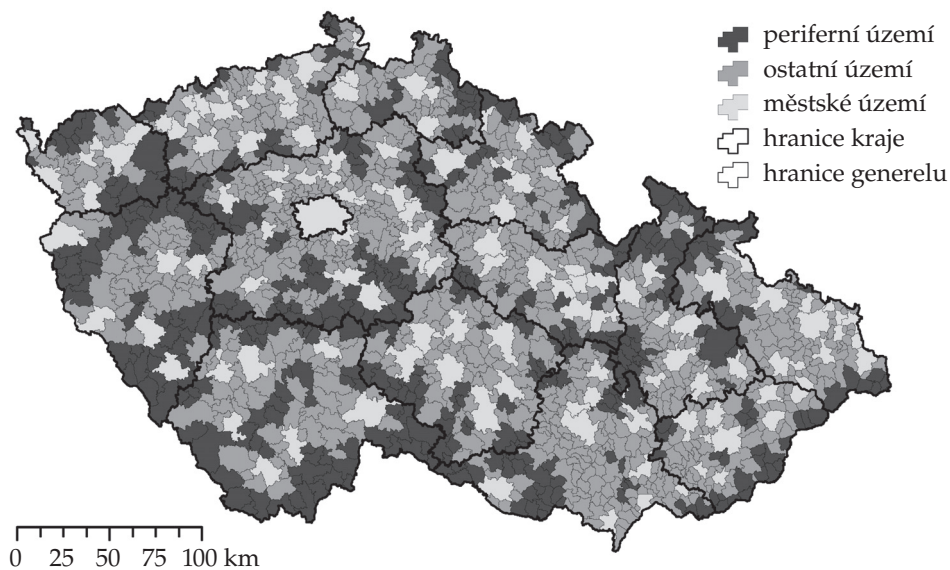
Mapa 2. Periferie typu kvalifikace a životní úroveň (B)

Mapa 3. Periferie typu věk (C)

Mapa 4. Periferie typu obtížná dostupnost (D)

blematickou dostupností (D). Tyto dva typy periferie se územně kryjí na více než polovině své rozlohy. Zároveň se oba tyto typy o něco slaběji překrývají s oběma ostatními typy periferií, tedy s územím ohroženým vysokou mírou nezaměstnanosti a sociálního vyloučení (A) a s územím přestárlým (C). Naopak překryv mezi přestárlým územím (C) a územím s nezaměstnaností a exkluzí (A) je výrazně slabší, překrývají se jen na cca jedné čtvrtině rozlohy. Uvedené územní překryvy dostupnostně a sociálně definované perifernosti signalizují, že limitovaná dostupnost služeb a komplikovaná dopravní situace souvisejí s dalšími aspekty sociálního znevýhodnění, nicméně zároveň upozorňují na limity vnímání znevýhodněných oblastí jako primárně obtížně dostupných. Například méně jak dvě pětiny území, které jsou znevýhodněny dopravní dostupností (D), a tedy druhotně i věcnou dosažitelností a cenovou dostupností služeb, jsou zároveň znevýhodněny i z hlediska nezaměstnanosti a vyloučení (A). Prostor, na kterém by docházelo k překryvu všech čtyř dimenzí perifernosti, je velmi malý. Všechny dimenze perifernosti se překrývají jen ve 34 generelových jednotkách, na nichž žije celkem 64 tisíc osob, tedy cca 0,6 % populace Česka. Prostorové rozložení periferií podle jednotlivých dimenzí zobrazují mapy 1–4.

Z map 1–4 vyplývají dva základní vzorce rozmístění periferií na území Česka. V první řadě jde o polohu na hranicích krajů, resp. ve velké vzdálenosti od jednotlivých krajských měst, která tvoří přirozená centra regionů. Tento vzorec byl již vícekrát popsán jakožto dominantní vzorec problémových a nerozvojevých oblastí. Právě kvůli němu hovoří Musil a Müller [2008a] o „vnitřních periferiích“. Druhým významným vzorcem, který je v současné době zmiňován méně často, je poloha při státní hranici, a to u státních hranic se všemi státy, s nimiž Česko sousedí. V okolí státní hranice se přitom neobjevují jen periferie s obtížnou dostupností,⁶ ale rovněž periferie s různými typy ekonomických obtíží. Jednoznačně příhraniční polohu mají periferie vyznačující se vysokou nezaměstnaností (A), ale rovněž ve vzorci periferií s nízkou kvalifikací a zhoršenou životní úrovní (B) hraje pohraniční poloha důležitou roli. Pro posouzení, jak silně a zejména ve kterých aspektech se jednotlivé typy periferií odlišují od sebe navzájem a od neperiferiálního venkovského území a od území, které označujeme jako městské, jsme jednotlivé typy území porovnali podle hodnot proměnných použitých pro vymezení typů periferií (Tabulka 5).

Není překvapivé, že pro každý typ periferie vycházejí nejméně příznivé hodnoty těch indikátorů, které byly použity pro jeho konstrukci. Věcně podstatné je zjištění, které typy periferií se od zbytku venkovského území odlišují výrazněji a které se odlišují méně výrazně. Vzhledem k různému rozptylu hodnot indikátorů jsme pro tyto účely využili porovnání, o kolik směrodatných odchylek celého souboru venkovských jednotek se průměrná hodnota daného typu peri-

⁶ Obtížná dostupnost v okolí státní hranice je částečně efekt přímo vyplývající z metody vymezení dostupnostní periferie, která bere v potaz pouze centra dostupnosti (Indikátory) v Česku.

Tabulka 5. Znaký jednotlivých typů periferií, neperiferiálního venkovského území a městského prostoru

	Typ periferiálního území				Venkov jako celek	Městský prostor
	Vyloučení (A)	Kvalifikace (B)	Věk (C)	Dostupnost (D)		
Podíl osob ve věku méně než 15 let	15,1 %	14,9 %	13,8 %	14,6 %	15,1 %	14,5 %
Podíl osob ve věku 65 a více let	14,7 %	15,8 %	18,0 %	16,2 %	15,5 %	15,6 %
Roční přírůstky příroz. měnou 2001–2011	-0,6 %	-1,2 %	-3,7 %	-1,7 %	-0,7 %	0,5 %
Podíl osob, které pobírají příspěvek na péči	3,4 %	3,7 %	4,5 %	3,7 %	3,4 %	2,9 %
Podíl nezaměstnaných z ekonom. aktivních	14,9 %	12,8 %	11,1 %	11,8 %	11,0 %	10,1 %
Domácnosti pobírající příspěvek na bydlení	1,5 %	1,0 %	0,9 %	1,0 %	0,9 %	1,6 %
Osoby se zákl. vzděláním ve věku 25–50 let	12,9 %	9,8 %	7,8 %	9,5 %	8,2 %	8,0 %
Osoby 17–18 let, které nenavštěvují školu	10,6 %	7,5 %	5,7 %	7,4 %	6,4 %	6,3 %
Maturita – překvalifikace	41,5 %	45,5 %	41,7 %	43,3 %	39,9 %	35,2 %
Průměrný měsíční příjem ze závislé činnosti	19 783 Kč	18 571 Kč	20 968 Kč	20 045 Kč	22 515 Kč	24 443 Kč
Ekonomicky aktivní v zemědělství	7,6 %	10,8 %	8,5 %	9,8 %	7,1 %	2,2 %
Osoby s vysoce kvalifikovaným zaměstnáním	14,2 %	13,2 %	16,0 %	14,9 %	16,8 %	22,2 %

Poznámka: Tmavě šedě jsou podbarvena políčka, kde se výsledek pro daný typ periferie liší o více než 0,75 směrodatné odchylky (SO) celého souboru venkovských oblastí, světle šedě políčka s odchylkami více než 0,5 SO. Ostatní hodnoty se liší o méně než 0,5 SO.

ferie odlišuje od průměrné hodnoty pro celý venkov. Nejvýrazněji se od zbytku venkovských oblastí odlišují periferie s vysokou koncentrací nezaměstnanosti a sociálního vyloučení (A). Průměrné hodnoty čtyř indikátorů se u nich odlišují o téměř jednu směrodatnou odchylku, přičemž vůbec nejvýraznější odlišnost je u podílu osob se základním vzděláním. Poměrně výraznou odlišnost nalzáme i v periferiích s přestárlou věkovou strukturou (C). Naproti tomu periferie vyznačující se nižší mírou kvalifikace a životní úrovně (B) se od průměru venkovských obcí odlišují relativně nejslaběji, pouze hodnota pro indikátor překvalifikace osob s maturitou se od průměru venkovských obcí odchylyje výrazněji. Z tohoto pohledu lze říci, že tento typ periferie (B) je v sociálně prostorové diferenciaci českého venkova nejméně výrazný, tj. jeho definiční znaky jsou typické pro český venkov jako takový. Zároveň se jedná o území, které nejlépe odpovídá vymezení „vnitřních periferií“ podle Musila a Müllera [2008a]. S jejich vymezením vnitřních periferií z roku 2008 se překrývá 69 % generelových jednotek patřících do tohoto typu periferního území. Ostatní typy periferního venkova, zejména periferie s vysokou nezaměstnaností (A), jsou svými charakteristikami mnohem specifitější, tj. jejich definiční znaky jsou pro český venkov spíš atypické.

Na druhou stranu lze podobně zřetelně zaznamenat, že u indikátorů specifických pro periferii s nízkou mírou kvalifikace a nízkou životní úrovní (B) je největší rozdíl mezi hodnotami pro venkov a pro městské území. Venkov jako celek se oproti městu vyznačuje výrazně vyššími hodnotami překvalifikace, menším podílem vysoce kvalifikovaných zaměstnanců, vyšším podílem osob v zemědělství a nižšími platy. Periferie typu nízké kvalifikace a životní úrovně (B) lze interpretovat jako oblasti, kde se tato specifika českého rurálního prostředí projevují nejsilněji.

Shrnutí

Analýza souvislostí mezi různými typy sociálního znevýhodnění ve venkovském prostoru potvrzuje předpoklad, že indikátory znevýhodnění vytvářejí několik vnitřně provázaných shluků, které se od sebe odlišují převládajícími formami znevýhodnění a svými prostorovými vzorci. Toto zjištění nás vede k přesvědčení, že vícerozměrné pojetí periferních venkovských území, v němž můžeme odlišit několik druhů periferního území podle převládajícího typu znevýhodnění, je v České republice plauzibilní. Malá míra prostorových překryvů mezi některými typy periferií, zejména mezi územím s vysokou mírou nezaměstnanosti a vyloučení a územím přestárlým potvrzuje náš argument o problémovosti konstruování jedné dimenze perifernosti. Poukazuje rovněž na zkraslení vznikající při bodovém sčítání odlišných aspektů perifernosti a obtížnou odůvodnitelnost předpokladu o vzájemném kompenzování hodnot mezi jednotlivými indikátory znevýhodnění [srov. Musil, Müller 2008a; Novák, Netrdová 2011].

Nalezené typové odlišnosti jednotlivých periferních území problematizují používání jednotného pojmu periferní území, resp. „vnitřní periferie“ a zároveň

komplikují i pojetí periferií jako „mechanismu sociálního vyloučení“. V různých typech periferního území se sociální znevýhodnění projevuje odlišně a je závislé na jiných prostorových faktorech.

Podstatným zjištěním je ale i určitá podobnost jednotlivých druhů periferií, která vyplývá z výše popsaných prostorových souvislostí mezi jednotlivými dimenzemi perifernosti. Nelze říci, že by jednotlivé druhy periferií byly zcela odlišné co do problémů, s nimiž se jejich populace potýká. Problémy různých typů periferií jsou v řadě ohledů obdobné a liší se zejména různou intenzitou. Především to platí pro periferie nezaměstnanost a sociální vyloučení (A) a nízká kvalifikace a životní úroveň (B). V obou případech se jedná o regiony s problematickými trhy práce a vysokou mírou chudoby. Zatímco u prvního typu těchto periferií se ekonomické problémy častěji projevují nezaměstnaností, obtížnou zaměstnatelností značné části populace a též problematickou vzdělávací kariérou dorůstající generace, ve druhém typu periferie spíše vedou k absenci ekonomicky silné střední třídy se zaměstnáním vyžadujícím vysokou míru kvalifikace a k vyšším podílům nízkopříjmových zaměstnání. Výše zmíněný rozdíl mezi oběma typy periferií tak lze popsat podobně jako v analýze britských regionů [Midgley, Hodge, Monk 2013] jakožto odlišnost z hlediska „přístupu k zaměstnání“ – projevující se především vysokou nezaměstnaností, a z hlediska „kvality zaměstnání“ – projevující se nízkopříjmovou prací s nižšími kvalifikačními nároky.

Zároveň platí, že obyvatelé různých druhů periferií žijí z velké části v oblastech s obtížnou dostupností služeb a městských příležitostí. Periferie nezaměstnanost a sociální vyloučení (A) je ovšem s ohledem na dostupnost nejsilněji diverzifikovaná. Její velká část je situována do silně urbanizovaného severozápadního pohraničí, kde je dostupnost z venkovských sídel do měst díky husté síti středně velkých měst poměrně dobrá. Ekonomické problémy v regionu nejsou způsobeny primárně problematickou dostupností regionálních center, ale souvisejí se strukturálními problémy typickými pro celý region, tedy města i venkov.

Diskuse a závěr

Provedená analýza zachycuje aktuální situaci českých venkovských území, nezkoumá explicitně vývojovou dynamiku a periferizační procesy. Níže uvedená reflexe, která polemizuje s konceptualizací periferizace v Česku pomocí tzv. teorie kumulativních příčin, nabízí podněty pro další empirický výzkum. Musil a Müller rámují svou analýzu vnitřních periferií pomocí teorie kumulativních příčin, v níž existuje oboustranná vazba mezi negativním demografickým vývojem a rozvojem, resp. úpadkem infrastruktury, služeb a trhu práce [Musil, Müller 2008a]. Negativní demografický vývoj jde podle jejich teze ruku v ruce se ztrátou regionálních příležitostí a následně s ekonomickými a sociálními problémy. Přes obecný souhlas s tímto explanančním rámcem se na základě našich analýz domníváme, že je vhodné ho rozšířit a modifikovat. Vycházíme z přesvědčení, že různé prostorově diferenciací, resp. periferizační procesy mají odlišnou ča-

sovou dynamiku. Současná prostorová struktura periferních území a specifika jejich typů jsou podle našeho soudu výslednicí nejméně tří různých procesů, a to: (1) dlouhodobých polarizačních procesů, (2) ekonomické restrukturalizace a (3) současné tendence k prostorové dekoncentraci obyvatelstva. Jedná se o procesy, které byly v české literatuře opakovaně popsány [Hampel 2007; Musil, Müller 2008b; Novotná 2005], ale málokdy byly interpretovány ve svém souhrnu jakožto procesy ovlivňující periferizaci území a vznik různých typů periferií.⁷ Zároveň se jedná o procesy, které patří k hlavním konceptům teorie restrukturalizace venkova.

Dlouhodobé polarizační procesy mezi regionálními centry a jejich periferií vedly k tomu, že nezanedbatelná část venkovského území Česka se v důsledku své polohy ve velké vzdálenosti od regionálních center v průběhu 19. a 20. století dlouhodobě vyliďňovala a byla nejslaběji zasažena změnami souvisejícími s urbanizací, industrializací a růstem kvalifikace obyvatelstva [Musil 2002]. To vedlo ke ztrátě funkcí dotčeného území, k selektivní migraci a stárnutí, ale zároveň k určité stabilizaci jeho obyvatel ve smyslu akceptování této situace, limitování životních nároků a rozvoji funkčních strategií adaptace včetně přizpůsobení se lokálním trhům práce. Převážná část těchto území je lokalizována ve vnitrozemí, vyznačuje se starší věkovou strukturou a na řadě míst obtížnou dostupností některých služeb.

V průběhu posledních 25 let byly tyto procesy doplněny a částečně překryty novou strukturální transformací ekonomiky, která se projevila též v restrukturalizaci venkovského prostoru a s ní související regionální koncentrací ekonomických problémů. Podstatným aspektem restrukturalizace byla ztráta vysokého počtu pracovních příležitostí v regionech s nevýhodnou ekonomickou specializací a nízká úspěšnost v jejich nahrazení jinými aktivitami [Blažek, Csank 2007; Hruška 2013]. Ztráta pracovních příležitostí se přitom neprojevovala jen v zemědělství, ale také a zejména v průmyslové výrobě.⁸ Nejsilnějším transformačním změnám byla vystavena řada pohraničních regionů s poměrně nestabilní populací a vysokým migračním obratem v důsledku poválečné výměny obyvatelstva. Krize na regionálních trzích práce v důsledku transformace se projevila v těchto územích vysokou nezaměstnaností a rizikem sociálního vyloučení. Na druhou stranu ale pohraniční regiony získaly po otevření hranic nové rozvojové impulzy.

Změny v rozmístění obyvatelstva doprovázejí tuto dynamiku se zpožděním. Většina lokalit s vysokou koncentrací nezaměstnanosti proto zatím nepatří

⁷ Výraznou výjimku představuje publikace Hrušky [2013].

⁸ Ačkoliv zemědělství prošlo v devadesátých letech velmi intenzivním útlumem a došlo ke ztrátě značného množství pracovních míst, k výraznému nárůstu nezaměstnanosti vedl tento útlum jen v malém množství regionů, kde se nepodařilo transformovat trh práce nabídkou dostatečného množství jiných příležitostí. Celkově dosahovala nezaměstnanost zemědělců během transformace relativně nízkých hodnot [Šimon, Bernard 2016].

mezi oblastmi nejsilněji postižené populačními ztrátami a stárnutím obyvatelstva. Dekoncentrační tendence v osídlení akcelerované na konci devadesátých let 20. století navíc nepostihují jen hlavní metropolitní území, ale i převážnou většinu středních a malých měst v Česku [Ouředníček, Novák, Šimon 2013]. Ve svém důsledku vedly a stále vedou k populačnímu rozvoji řady venkovských území, a to i těch, která jsou součástí ekonomicky problémových regionů [Ouředníček, Temelová, Pospíšilová 2011; Šimon, Bernard 2016]. Jinými slovy, v Česku nenastala obdoba německé situace, v níž po spojení východní a západní části státu došlo k bezprecedentní migraci z ekonomicky zaostávajících východních částí do západní části nového státu a tím ke vzniku periferních „shrinking“ regionů kombinujících ekonomické a demografické problémy.

Vliv populační dekoncentrace na periferní venkovská území lze nejlépe ukázat v pohraničních periferiích severních Čech, na jejichž podstatné části dochází díky blízkosti měst k suburbánní migraci spojené s přílivem střední třídy [Šimon, Mikešová 2014].⁹ Zvyšuje se tak vertikální diferenciací tamní venkovské populace. Problémem tohoto typu periferií zpravidla není ztráta funkcí, zhoršování dostupnosti služeb nebo úpadek infrastruktury, přestože zde lze pozorovat vysokou míru sociálního vyloučení s doprovodnými jevy typickými pro oblasti s vysokou koncentrací chudoby. Dalším aspektem je vznikání mikrolokalit s vysokou koncentrací sociálního vyloučení, označovaných v českém veřejném diskurzu jako sociálně vyloučené lokality. Ekonomické, demografické a institucionální procesy, které vedou ke zvýšenému počtu těchto lokalit také ve venkovských oblastech s vysokou nezaměstnaností [Čada et al. 2015] je doposud málo studovaným aspektem periferizace.

JOSEF BERNARD pracuje v Sociologickém ústavu AV ČR, v.v.i. Ve své vědecké práci se zaměřuje zejména na problematiku socioprostorové diferenciací a na prostorové aspekty sociálních nerovností, sociologii venkova, komunální politiku a mezinárodní migraci.

MARTIN ŠIMON působí v Sociologickém ústavu AV ČR, v.v.i, kde se zabývá proměnami prostorových mobilit obyvatelstva, adaptací na demografické změny, politickou geografii a využitím geografických informačních systémů (GIS) v sociálních vědách. V současnosti se věnuje výzkumu časoprostorových aspektů bezdomovectví a mechanismům sociálního vyloučení v periferních oblastech.

⁹ Venkovské periferní území typu „nezaměstnanost a sociální vyloučení“ v Ústeckém kraji má od roku 2001 stále pozitivní migrační bilanci na rozdíl od měst Ústeckého kraje.

Literatura

- Beetz, S. 2008. „Peripherisierung als räumliche Organisation sozialer Ungleichheit.“ Pp. 7–16 in E. Barlösius, C. Neu (eds.). *Peripherisierung – eine neue Form sozialer Ungleichheit*. Materialien der Interdisziplinären Arbeitsgruppe 21. Berlin: Brandenburgische Akademie der Wissenschaften.
- Bernard, J. 2013. „Kompletní jmenná databáze kandidátů do zastupitelstev měst a obcí jako nástroj pro výzkum populace kandidátů a zastupitelů.“ *Acta politologica* 5 (1): 82–93.
- Bernt, M., L. Colini. 2013. *Exclusion, Marginalization and Peripheralization. Conceptual Concerns in the Study of Urban Inequalities*. Working paper no. 49. Erkner: Leibniz-Institute for Regional Development and Structural Planning.
- Bernt, M., T. Bürk, M. Kühn, H. Liebmann, H. Sommer. 2010. *Stadtkarrieren in peripherisierten Räumen: Problemstellung, theoretische Bezüge und Forschungsansatz*. Leibniz-Institut für Regionentwicklung und Strukturplanung.
- Blažek, J., P. Csank. 2007. „Nová fáze regionálního rozvoje v ČR?“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 43 (5): 945–965.
- Bowles, S., S. N. Durlauf, K. Hoff. 2006. *Poverty Traps*. Princeton University Press.
- Commins, P. 2004. „Poverty and Social Exclusion in Rural Areas: Characteristics, Processes and Research Issues.“ *Sociologia Ruralis* 44 (1): 60–75, <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2004.00262.x>.
- Cotter, D. A. 2002. „Poor People in Poor Places: Local Opportunity Structures and Household Poverty.“ *Rural Sociology* 67 (4): 534–555, <https://doi.org/10.1111/j.1549-0831.2002.tb00118.x>.
- Čada, K. (ed.). 2015. *Analýza sociálně vyloučených lokalit v ČR*. Praha: CAC spol. s r.o.
- Fisher, M. 2005. „On the Empirical Finding of a Higher Risk of Poverty in Rural Areas: Is Rural Residence Endogenous to Poverty?“ *Journal of Agricultural and Resource Economics* 30 (2): 185–199.
- Friedmann, J. 1973. „A Theory of Polarized Development.“ Pp. 41–67 in J. Friedmann (ed.). *Urbanization, Planning, and National Development*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Gløersen, E., J. Michelet, C. Corbineau, M. Perez-Soba, M. van Eupen, L. F. S. Roupioz, C. Schuiling. 2012. *European Perspective on Specific Types of Territories: Final Report* (p. 121). ESPON & University of Geneva.
- Gorzela, G. 1996. *The Regional Dimension of Transformation in Central Europe*. London, New York: Routledge.
- Hámpel, M. 2000. „Pohraniční regiony České republiky: Současné tendence rozvojové diferenciacie.“ *Geografie* 105 (3): 241–254.
- Hámpel, M. 2007. „Regionální diferenciacie současného socioekonomického vývoje v České republice.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 43 (5): 889–910.
- Hámpel, M., M. Marada. 2015. „Sociogeografická regionalizace Česka.“ *Geografie* 120 (3): 397–421.
- Havlíček, T., P. Chromý. 2001. „Příspěvek k teorii polarizovaného vývoje území se zaměřením na periferní oblasti.“ *Geografie – Sborník ČGS* 106 (1): 1–11.
- Hodge, I., J. Dunn, S. Monk, C. Kiddle, C. 2000. „An Exploration of Bundles' as Indicators of Rural Disadvantage.“ *Environment and Planning A* 32 (10): 1869–1888, <https://doi.org/10.1068/a32196>.
- Hoggart, K., Paniagua, A. 2001. „What Rural Restructuring?“ *Journal of Rural Studies* 17 (1): 41–62, [https://doi.org/10.1016/S0743-0167\(00\)00036-X](https://doi.org/10.1016/S0743-0167(00)00036-X).
- Hruška, V. 2013. *Diferenciacie venkovského prostoru na příkladu Moravskoslezského kraje*. Disertační práce. Brno: MU.

- Chromý, P., Skála, J. 2010. „Kulturněgeografické aspekty rozvoje příhraničních periferií: analýza vybraných složek územní identity obyvatelstva Sušicka.“ *Geografie* 115: 223–246.
- Jász, K. 2010. „Poverty and Social Exclusion in the Rural Areas of Hungary.“ *Eastern European Countryside* 16: 157–174, <https://doi.org/10.2478/v10130-010-0008-2>.
- Jeřábek, M., Dokoupil, J., Havlíček, T. a kolektiv. 2004. *České pohraničí – bariéra nebo prostor zprostředkování*. Praha: Academia.
- Kearns, A., K. Gibb, D. Mackay. 2000. „Area Deprivation in Scotland: A New Assessment.“ *Urban Studies* 37 (9): 1535–1559, <https://doi.org/10.1080/00420980020080251>.
- Kubeš J., Kraft S., 2011. „Periferní oblasti jižních Čech a jejich sociálně-populační stabilita.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 47 (4): 805–829.
- Kühn, M. 2015. „Peripheralization: Theoretical Concepts Explaining Socio-spatial Inequalities.“ *European Planning Studies* 23 (2): 367–378, <https://doi.org/10.1080/09654313.2013.862518>.
- Lang, T., S. Henn, K. Ehrlich, W. Sgibnew (eds.). 2015. *Understanding Geographies of Polarization and Peripheralization: Perspectives from Central and Eastern Europe and Beyond*. Palgrave Macmillan.
- Majerová, V., T. Kostecký, L. Sýkora (eds.). 2011. *Sociální kapitál a rozvoj regionu. Příklad Kraje Vysočina*. Praha: Grada Publishing.
- Marada, M. 2001. „Vymezení periferních oblastí Česka a studium jejich znaků pomocí statistické analýzy.“ *Geografie – Sborník ČGS* 106 (1): 12–25.
- Marada, M., T. Huděček. 2006. „Accessibility of Peripheral Regions: A Case of Czechia.“ Pp. 43–49 in T. Komornicki, K. Ł. Czapiewski. *EUROPA XXI – Regional Periphery in Central and Eastern Europe*, č. 15. Warszawa: Institute of Geography and Spatial Organization.
- Marsden, T., Lowe, P., Whatmore, S. 1990. *Rural Restructuring: Global Processes and Their Responses*. David Fulton Publishers Ltd .
- Marsden, T., J. Murdoch, P. Lowe, R. Munton, A. Flynn. 1993. *Constructing the Countryside*. London: UCL Press.
- Martin, D., P. Brigham, P. Roderick, S. Barnett, I. Diamond. 2000. „The (Mis) Representation of Rural Deprivation.“ *Environment and Planning* 32: 735–751, <https://doi.org/10.1068/a32130>.
- Midgley, J., I. Hodge, S. Monk. 2003. „Patterns and Concentrations of Disadvantage in England: A Rural-Urban Perspective.“ *Urban Studies* 40 (8): 1427–1454, <https://doi.org/10.1080/0042098032000094379>.
- Murie, A, S. Musterd. 2004. „Social Exclusion and Opportunity Structures in European Cities and Neighbourhoods.“ *Urban Studies* 41 (8): 1441–1459, <https://doi.org/10.1080/0042098042000226948>.
- Musil, J. 2002. „Urbanizace českých zemí a socialismus“. Pp. 237–297 in P. Horská, E. Maur, J. Musil. *Zrod velkoměsta: Urbanizace českých zemí a Evropa*. Praha, Litomyšl: Paseka.
- Musil, J., J. Müller. 2008a. „Vnitřní periferie v České republice jako mechanismus sociální exkluze.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 44 (2): 321–348.
- Musil, J., J. Müller. 2008b. *Vnitřní periferie České republiky, sociální soudržnost a sociální vyloučení*. Praha: CESES FSV UK.
- Myrdal, G. 1957. *Economic Theory and Under-developed Regions*. London: Gerald Duckwords.
- Noble, M., G. Wright. 2000. „Identifying Poverty in Rural England.“ *Policy & Politics* 28 (3): 293–308, <https://doi.org/10.1332/0305573002500974>.
- Noble, M., G. Wright, G. Smith, C. Dibben. 2006. „Measuring Multiple Deprivation

- at the Small-area Level." *Environment and planning A* 38 (1): 169–185, <https://doi.org/10.1068/a37168>.
- Novák, J., P. Netrdová. 2011. „Prostorové vzorce sociálně-ekonomické diferenciacie obcí v České republice.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 47 (4): 717–744.
- Novotná, M. (ed.). 2005. *Problémy periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova v Praze.
- Ouředníček, M., J. Novák, M. Šimon. 2013. „Současné změny migrační bilance nejmenších českých obcí.“ Pp: 246–255 in H. Svobodová (ed.). *Výroční konference České geografické společnosti. Nové výzvy pro geografii*. Brno: Masarykova univerzita.
- Ouředníček, M., P. Špačková, M. Feřtřová. 2011. „Změny sociálního prostředí a kvality života v depopulačních regionech České republiky.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 47 (4): 777–803.
- Ouředníček, M., J. Temelová, L. Pospíšilová (eds.). 2011. *Atlas sociálně prostorové diferenciacie České republiky*. Praha: Karolinum.
- Pénzes, J. 2013. „The Dimensions of Peripheral Areas and Their Restructuring in Central Europe.“ *Hungarian Geographical Bulletin* 62 (4): 373–386.
- Perlín, R., S. Kučerová, Z. Kučera. 2010. „Typologie venkovského prostoru Česka.“ *Geografie* 115 (2): 161–187.
- Pileček, J. 2005. „Příspěvek k metodice vymezení periferních oblastí: modelové území okresu Prachatice.“ Pp. 81–59 in M. Novotná (ed.). *Problémy periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova v Praze.
- Pileček, J., P. Chromý, V. Jančák. 2013. „Social Capital and Local Socio-economic Development: The Case of Czech Peripheries.“ *Tijdschrift voor economische en sociale geografie* 104 (5): 604–620, <https://doi.org/10.1111/tesg.12053>.
- Pospěch, P., D. Spěšná, M. Delín. 2015. *Vynalézání venkova v ČR po roce 1989*. Brno: CDK.
- Shucksmith, M., S. Cameron, T. Merridew, F. Pichler. 2009. „Urban—rural Differences in Quality of Life across the European Union.“ *Regional Studies* 43 (10): 1275–1289, <https://doi.org/10.1080/00343400802378750>.
- Slack, T. 2010. „Working Poverty across the Metro-Nonmetro Divide: A Quarter Century in Perspective, 1979–2003.“ *Rural sociology* 75 (3): 363–387, <https://doi.org/10.1111/j.1549-0831.2010.00020.x>.
- Sokol, M. 2001. „Central and Eastern Europe a Decade after the Fall of State-socialism: Regional Dimensions of Transition Processes.“ *Regional Studies* 35 (7): 645–655, <https://doi.org/10.1080/00343400120075911>.
- Spoor, M. 2013. „Multidimensional Social Exclusion and the ‘Rural-Urban Divide’ in Eastern Europe and Central Asia.“ *Sociologia Ruralis* 53 (2): 139–157, <https://doi.org/10.1111/soru.12008>.
- Šimon, M. 2015. „Measuring Phantom Borders: The Case of Czech/Czechoslovakian Electoral Geography.“ *Erdkunde* 69 (2): 139–150, <https://doi.org/10.3112/erdkunde.2015.02.04>.
- Šimon, M., J. Bernard. 2016. „Rural Idyll without Rural Sociology? Changing Features, Functions, and Research of the Czech Countryside.“ *East European Countryside* 22 (1): 53–68, <https://doi.org/10.1515/eec-2016-0003>.
- Šimon, M., R. Mikešová (eds.). 2014. *Population Development and Policy in Shrinking Regions: the Case of Central Europe*. Prague: Institute of Sociology, Czech Academy of Sciences.
- Townsend, P. 1987. „Deprivation.“ *Journal of social policy* 16 (02): 125–146, <https://doi.org/10.1017/S0047279400020341>.
- Woods, M. 2005. *Rural Geography: Processes, Responses and Experiences in Rural Restructuring*. London; Thousand Oaks, California: Sage Publication.